

Ю. І. Мельник,
аспірант

УДК 070(450)“1921/1926”

Публіцистика Амадео Бордіґи 1920-х рр.: ідейний комунізм і протистояння диктату більшовицької Москви

Досліджується публіцистична спадщина одного з найзнаковіших теоретиків італійського та світового комунізму Амадео Бордіґи. На його прикладі показано позитивні та негативні сторони ідеологічної заангажованості як чинника у творчості публіциста.

Ключові слова: Амадео Бордіґа, Антоніо Ґрамші, італійська преса, італійський комунізм, абстенціонізм.

Амадео Бордіґа – харизматичний лідер створеної у січні 1921 р. Комуністичної партії Італії. Як і значна частина тогочасних політиків, він розпочав свою діяльність у статусі журналіста. З 1914 р. з'являються його тексти на сторінках таких видань, як «*l'Avanti!*», «*l'Avanguardia!*» (див. Прим. 1) та «*Il Socialista*». У 1918 р. він засновує власний друкований орган з екзотичною назвою *Soviet*. Співпрацює також з *Il Comunista*, який виходить, починаючи з листопада 1920 р. Після створення італійської компартії пише також для «*L'Ordine Nuovo*» та «*Rassegna Comunista*».

Радянська наука традиційно інтерпретувала непоступливу позицію Амадео Бордіґи як сектантську, а його публіцистику просто ігнорувала. В умовах незалежної України з'явилася можливість неупередженого аналізу публіцистичної спадщини Амадео Бордіґи з урахуванням переваг та недоліків невміння цього автора йти на компроміси, що і ставимо собі за мету у цій статті.

Ранній Амадео Бордіґа, навіть на фоні інших комуністичних авторів, відзначався особливою непримиренністю та догматизмом у відстоюванні власних поглядів. Продемонструймо це на прикладі статті Амадео Бордіґи «Закриваючи “італійське питання”» (див. Прим. 2) в теоретичному органі компартії «*Rassegna Comunista*». Тут свою позицію неприйняття унітарної політичної лінії максималістів Бордіґа обґрунтовує тим, що насправді максималісти не є комуністами. Із не надто розлогої статті ми вибрали моменти, в яких він це говорить: «Має бути піддана суворому осуду вона сама, ця *унітарна* група, повинна бути виключена..., тому що її поведінка спростовує усі інші її поверхнево комуністичні заяви і доводить, що вона некоммуністична...»; «Розвиток подій після Ліворнського конгресу і передусім

після Міланського конгресу... доводять, що ця фракція “сама по собі” не є комуністичною і її слід було виключити з Інтернаціоналу»; «Болонський електоральний максималізм не був комунізмом»; «Партія... за своєю організаційною структурою і за своєю функцією у політичному та соціальному житті не була комуністичною...»; «Наша критика складу та роботи італійської соціалістичної партії вела до того, аби вважати некоммуністичною її більшість...»; «...Досить було цієї поведінки, аби бути виключеними з Інтернаціоналу через елементарний огріх “некоммуністичності”»; «...Глибока неприязнь до доктрини і тактики комунізму»; «... Користуючись їхніми творами, постановами, промовама і найважливішими діями, аби продемонструвати, наскільки серратіанці не є комуністами, але соціал-демократами найнебезпечнішого зразка»; «Серратіанський центр завжди був лівою соціал-демократичною фракцією; Чому Баратоно цього не розумів? Чому не відчував, де насправді проходить політична демаркаційна лінія між тими, хто є, і тими, хто не є комуністами?»; «Центр зі своїми «баратоно» не стоїть на комуністичній платформі»; «Їхнє місце скоріше із правицею, ніж із комунізмом» [1].

Продемонструвати тип мислення Амадео Бордіґи, можна також розглянувши його ставлення до релігійного питання. Так, якщо Ленін з його непримиренністю та догматизмом у 1905 р. (можливо, з кон'юнктурних мотивів) залишав за прибічниками РСДРП право на «ті чи інші залишки старих забобонів» [2], тобто на релігію, то Амадео Бордіґа – ні: «...Ми не можемо погодитися з тим, що релігія є особистою справою» [3]. Це невміння йти на поступки чи компроміси характеризує раннього Бордіґу, з одного боку, як доволі примітивного, одновимірного публіциста, а з іншого – як публіциста

ідейного і послідовного, для якого принципи важать більше за політичні дивіденди.

Мабуть, головним теоретичним напрацюванням Амадео Бордіґи було обґрунтування ідеї абстенціонізму (тобто заперечення доцільності участі революційної партії у виборах). Саме у викритті виборів та парламентської діяльності як способів боротьби проти капіталістичного ладу, Бордіґа найкраще проявив свій публіцистичний талант. «Абсолютно парадоксальною є концепція, за якою теперішні політичні форми, які створила буржуазія задля власного класового домінування, можуть стати органами зовсім іншої діяльності»; «Пролетаріат не повинен обманюватися та присиплятися виборчою боротьбою; він повинен переконатися у тому, що завоювання парламентських крісел не дає жодної користі для революції...», – пише Бордіґа 1919 р. в тижневику «*Il Soviet*». Більше того, йдеться про шкоду, адже «кипучі революціонери в буржуазному парламентському середовищі заспокоюються, приручаються» [4]. Викриваючи парламентаризм як систему політичної організації та вибори як форму народовладдя, Бордіґа відкидав боротьбу проти буржуазії «на простодушному терені протоколів та підрахунків» [5], засуджував «метод по суті своїй “спортивний” досягати високі кількісні результати» [6] та пророкував «диявольський феєрверк копняків у задницю Святий Демократії» [7].

Коли після перших для новоствореної Компартії виборів 1921 р. вдалося здобути лише 15 депутатських мандатів (соціалісти здобули 123), Бордіґа в «*Il Comunista*» з іронією писав, що через ці результати плакати не варто, адже «ми у нашій виборчій тактиці ніколи не будемо збільшувати кількість виборців на шкоду їхній якості» [5].

«Для нас цей “підрахунок” не важить нічого, – писав Бордіґа після виборів 1924 р., – він є лише дуже непевним показником для визначення дійсного співвідношення сил між протилежними класами та партіями, які їх представляють. Кількість прихильників – це лише деталь, в жодному разі не вирішальна, яка може кардинально змінити свою вагу за рахунок способу, в який усі індивіди між собою пов’язані та організовані. Дійсно важливою є організація, дисципліна, оснащення, озброєння політичних сторін» [7].

Бордіґа вказує на фінансовий чинник у виборах («ідеї, які не мають засобів для пропаганди, голодні шлунки, які можуть спокуситися кількома лірами»), який зводить нанівець пафосні фрази про волевиявлення народу. Вельми цікавою видається нам і ця думка публіциста: «Використовуються гроші для друку маніфестів чи для підкупу виборців – для незасліпленого демократичними софізмами різниця невелика. Досить лише поглянути в суть справи, щоб зрозумі-

ти, що у першому випадку немає жодної справедливості, яка б порушувалась у другому» [7].

Абстенціонізм деяких лівокомуністичних кіл Західної Європи піддавав осуду Комінтерн, зокрема сам Ленін (*див.* Прим. 3). На Другому конгресі Комінтерну (липень-серпень 1920 р.) Бордіґа вступив у гостру дискусію із більшовицьким лідером щодо доцільності участі у виборах, внаслідок якої змушений був відмовитися від використання своїх абстенціоністських ідей на практиці (*див.* Прим. 4).

Амадео Бордіґа вважав більшовиків законними лідерами світового комуністичного руху і називав фундаментальним фактом те, що «світовий пролетаріат нарешті володіє цитаделлю у першій робітничій державі, в Росії» [8]. Але понад усе він ставив комуністичні принципи, тому, чим далі у своїй політичній практиці більшовики віддалялися від марксизму, тим більше застережень це викликало у Бордіґи. Поступово застереження переросли у відкритий виступ проти так званої «більшовизації» західних компартій (*див.* Прим. 5), проти ленінізму, якому Бордіґа відмовляв у існуванні (*див.* Прим. 6), проти угодовства з поміркованими унітаріями Серрати, до якого закликала Москва, проти бюрократизації Комінтерну та проти «нової тактики», під якою розумілася відмова від негайного захоплення влади у країнах Заходу.

Критикуючи Комінтерн, Бордіґа та очолювана ним лівиця все-таки намагаються йти на примирення, постійно наголошують на своїй ієрархічній підпорядкованості Комінтерну, наполягають на відсутності ідеологічних відмінностей між італійською лівицею та Комінтерном, а щодо тактичних розбіжностей, то їх, на думку Бордіґи, слід долати шляхом дискусій [9]. Бордіґа закликає уникати мислення за примітивною механічною логікою: «Лівиця каже, що Інтернаціонал помиляється. Інтернаціонал не може помилятися; отже лівиця неправа» [10].

Однак, комуністичний публіцист, який посів вказати на помилки своїх московських наставників і написати у найвпливовішому органі компартії «*l’Unita*», що «ми вважаємо тактичний метод Леніна не цілком правильним» [10], не міг розраховувати на розуміння. Більшовики цінували передусім особисту покору, а не вірність комуністичним ідеалам, – саме тому в 1920-ті – 1930-ті рр. в СРСР строгому осуду та репресіям піддавалися українські публіцисти Микола Хвильовий та Михайло Волобуєв, які, будучи переконаними комуністами, виступали з власними ініціативами, а не просто підпорядковувалися центру (*див.* Прим. 7). Так сталося і з Бордіґою: за свої критичні зауваження щодо ідеологічних та стратегічних тонкощів діяльності світового комуністичного руху він у

1924–1926 рр. стрімко втратив позиції в Комінтерні та у КПІ.

Москва зробила ставку на Антоніо Ґрамші (теж публіциста, засновника періодичних видань «*l'Ordine Nuovo*» та «*l'Unita*»), який був покликаний замінити непоступливого Бордіґу на чолі Комуністичної партії Італії.

І Бордіґу, і Ґрамші непокоїла боротьба за владу в СРСР між Сталіним та лівою опозицією. Фундаментальну різницю між обома публіцистами добре помітно саме з їхньої реакції на події в СРСР. В липні 1925 р., коли Сталін почав утверджуватися на владній вершині, Бордіґа не злякався стати на захист Троцького, «одного з наших великих вождів», «чоловіка, який серед найдостойніших, аби стояти на чолі революційної партії». «Усі ці спроби приписати Троцькому антибільшовизм не переконують нас ні в чому», – заявляє Бордіґа в «*l'Unita*» [11]. Ґрамші у своїх публікаціях взагалі не торкався незручного питання пореволюційного розбрату в середовищі більшовицької кліки, намагаючись створити враження, що в СРСР проблем такого роду бути не може. Лише в листі до ЦК компартії Радянського Союзу в жовтні 1926 р. він висловив занепокоєння з приводу розколу у правлячому ядрі першої робітничої держави світу і однозначно став на бік сталінської більшості, лінію якої назвав «фундаментально правильною». Хоча Ґрамші й визнав за товаришами Зінов'євим, Троцьким та Каменєвим значний внесок у революцію (*див.* Прим. 8), але, на його думку, «збитки від розколу чи тривалого стану латентного розколу можуть бути неоправдані та смертельні» [12].

Звідси бачимо: якщо Бордіґі йшлося про дотримання теоретичних засад марксизму, то для Ґрамші вирішальне значення мало збереження практичних здобутків більшовицької революції. Саме ці пріоритети одного та іншого публіциста і стали головними детермінантами їхньої позиції стосовно Москви. Схожого висновку дійшов також Джорджіо Аміко: «Бордіґа, гранітний у своїх переконаннях, може навіть піти на ризик залишитись сам, будучи переконаним, що час визнає його правоту. Ґрамші, який вважає конкретну політичну дію (практику) упредметненням марксизму, не може змиритися з виключенням із політичного життя, залишитися відрізнаним від авангарду класу, робітничого класу, в його щоденному житті та боротьбі» [13].

У 1924–1926 рр. між Бордіґою та Ґрамші велися дискусії на сторінках комуністичної преси. Бордіґа не вважав леніністськими більшу частину «вигадок» ординовістського центру (тобто групи «*l'Ordine Nuovo*» на чолі з Ґрамші), закидав йому кроччанство [10] та брак єдності поглядів [14].

Ґрамші говорив про небезпеку лівого ухилу в партії [15] та спростовував бордіґіанську критику Комінтерну за відхід від ленінської лінії [16; 17], виступаючи таким собі адвокатом Москви перед «крайніми лівими», «екстремістами». Але після арешту в листопаді 1926 р. обидва публіцисти опинились на засланні на острові Устика, де разом читали лекції в'язням. Попри політичні розбіжності у минулому, Ґрамші та Бордіґа до кінця життя зберігали дружні sentimenti та повагу один до одного. Натомість Ґрамші ще перед арештом розірвав політичні та особисті стосунки зі своїм наступником на посаді генсека КПІ Пальміро Тольятті, який увесь фашистський період пересидів на еміграції, переважно в Москві, проводячи політику, цілковито і безумовно підпорядковану Сталіну. Це, однак, не завадило Тольятті використовувати авторитет Ґрамші у власних цілях після смерті останнього.

Кілька слів щодо висвітлення у комуністичній пресі процесу утвердження в Італії фашистського режиму. Прикметно, що масштаби фашистської загрози не були належно оцінені комуністичними публіцистами: проблеми згортання демократії та свободи слова в Італії у 1922–1926 рр. відступили на задній план перед вирішенням питань внутрішньопартійного характеру. Комуністи різних напрямів були єдині у трактуванні фашизму як мобілізації дрібної буржуазії проти пролетаріату. На цьому аналіз природи фашизму та його небезпек дуже часто закінчувався, адже в марксизмі не було передбачено місця для нових феноменів. Ніхто не бачив у фашизмі можливості надовго закріпитися при владі: з 1924 р., після вбивства депутата-соціаліста Маттеотті йому (фашизму) пророкували загибель, а 1926 р. Ґрамші вже переймався небезпекою захоплення влади «нео-демократичним угрупованням у момент фашистської катастрофи» і ратував за мобілізацію сил, аби постфашистська влада була пролетарською (*див.* Прим. 9) [18]. У зв'язку з цією недооцінкою та однозначністю у трактуванні, фашизм на сторінках італійської комуністичної преси виглядав порівняно примітивно.

Амадео Бордіґа є яскравим прикладом прямолінійного та дещо грубого у своїй безкомпромисності публіциста, який зате проявив стійкість, коли йшлося про принципи. В кінцевому результаті Бордіґа по жертвував своїм високим становищем в ім'я того, у що вірив, чим вигідно вирізнявся на фоні більшості своїх поплічників.

1. *Bordiga A.* Chiudendo «la questione italiana» // *Rassegna Comunista.* – 1921. – 15 novembre.

2. *Ленин Н.* Социализм и религия // *Новая жизнь.* – 1905. – 3 декаб.

3. *Bordiga A.* Socialismo e religione // *L'Avanguardia.* – 1913. – 14 dicembre.

4. *L'Illusione elezionista* // *Il Soviet*. – 1919. – 9 febbraio.
5. *Bordiga A.* Per chi hanno votato i proletari // *Il Comunista*. – 1921. – 26 maggio.
6. *Bordiga A.* Nostalgie astensioniste // *Stato Operaio*. – 1924. – № 5.
7. *Bordiga A.* Che cosa vale una elezione // *L'Unita*. – 1924. – 16 aprile.
8. *Bordiga A.* Il comunismo e la gestione nazionale // *Prometeo*. – 1924. – 15 aprile.
9. *Il «Manifesto»* di Bordiga dal Carcere // *Storia contemporanea*. – 1980. – № 4, 5.
10. *Bordiga A.* Il pericolo opportunista e l'Internazionale / *A. Bordiga* // *L'Unita*. – 1925. – 30 settembre.
11. *Bordiga A.* Sotto la bandiera del leninismo. La questione Trotzky // *L'Unita*. – 1925. – 4 luglio.
12. *Gramsci A.* Lettera al Comitato centrale del Partito comunista sovietico [Електронний ресурс] / *A. Gramsci*. – URL: http://www.abruzzoinmostra.it/letteratura/gramsci_11/PAGE0226.HTM.
13. *Amico G.*, a cura di. Gramsci e Bordiga alle origini del comunismo italiano [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.ecn.org/reds/formazione/storiasinistraitalia/formazione0004gramsci2.html>.
14. *Bordiga A.* Contro le critiche al vecchio CE del PC d'Italia // *Stato Operaio*. – 1924. – № 21, 22, 23.
15. *La situazione* interna del nostro Partito ed i compiti del prossimo congresso // *L'Unita*. – 1925. – 3 luglio.
16. *Gramsci A.* L'Organizzazione per cellule e il II Congresso mondiale // *L'Unita*. – 1925. – 29 luglio.
17. *Gramsci A.* L'Organizzazione base del Partito // *L'Unita*. – 1925. – 15 agosto.
18. *Gramsci A.* Un esame della situazione italiana // *Stato Operaio*. – 1928. – marzo.

Подано до редакції 09. 05. 2013 р.

Примітки

- Примітка 1.** Згодом Бордіґа став редактором цього тижневика.
- Примітка 2.** Під так званим «італійським питанням» розумілося небажання Комуністичної партії Італії під керівництвом Бордіґа виступати єдиним фронтом з фракцією максималістів, які залишилися у складі Італійської соціалістичної партії. А саме на тактиці єдиного фронту наполягав Комінтерн.
- Примітка 3.** Наприклад, у книзі «Дитяча хвороба “лівизни” в комунізмі»: «Поки ви не в змозі розігнати буржуазний парламент і які завгодно реакційні установи іншого типу, ви зобов'язані працювати всередині них...» (*див. Ленин В. Детская болезнь «левизны» в коммунизме* // *Полное собр. соч.*, 5-е изд. – М. : Изд-во пол. лит., 1981. – Т. 41. – С. 1–104, С. 42).
- Примітка 4.** Втім, у своїх публіцистичних виступах Бордіґа неодноразово наголошував, що зробив це не через зміну переконань, а через прагнення дотримуватись комінтернівської дисципліни.
- Примітка 5.** Сподвижник Бордіґи, абстенціоніст Луїджі Репоссі у листі Зінов'єву 1925 р. писав: «Мабуть, тактика, якої ви дотримуетесь – більшовицька, але вона не видається мені комуністичною і я не знаю, чи стану більшовиком, однак знаю, що я – комуніст...» (*див. Lettera di Repossi a Zinoviev* // *La Liquidazione della sinistra del P. C. d'It.* – Milano, 1925. – P. 155–156).
- Примітка 6.** Бордіґа з цього приводу писав: «Маємо в Леніні вивершувача марксизму у найважливіших питаннях. (...) Ми, отже, не бачимо необхідності змінювати назву нашої доктринерської та політичної системи з марксизму на ленінізм... Якщо під ленінізмом розуміється прийняття за істинне усього того, що подобається стверджувати тим, хто проголошує себе найбільшими і найправдивішими леніністами, нам залишається хіба усміхнутися» (*див. джерело 11*).
- Примітка 7.** Пробачити критику на свою адресу більшовики могли лише авторитетам на зразок Розі Люксембург – поперше, тому що вона доволі рано пішла з життя, а отже не становила політичної загрози, по-друге, тому що значно доцільніше було зробити з неї символ боротьби за комунізм, аніж піддавати дискредитації.
- Примітка 8.** Це визнання не сприйняв безапеляційний сталініст Пальміро Тольятті.
- Примітка 9.** Не знаємо, чи у даному випадку докоряти Грамші за недооцінку живучості фашизму, чи, навпаки, відзначити геніальне передбачення політичної ситуації, що дійсно виникне в Італії через два десятиліття після падіння фашистського режиму.

Melnyk Yuri. Amadeo Bordiga's journalism in the 1920-s: ideological communism and opposition to the dictate of Bolshevik Moscow.

The article analyses the journalistic heritage of Amadeo Bordiga, who is one of the most important theorists of the Italian and world communism. On his example it is shown the positive and negative aspects of ideological commitment as a factor in journalistic work.

Keywords: Amadeo Bordiga, Antonio Gramsci, Italian press, Italian communism, abstentionism.

Мельник Ю. И. Публицистика Амадео Бордиги 1920-х гг.: идейный коммунизм и противостояние диктату большевистской Москвы.

Исследуется публицистическое наследие одного из наиболее значительных теоретиков итальянского и мирового коммунизма Амадео Бордиги. На его примере показано позитивные и негативные стороны идеологической ангажированности как фактора в творчестве публициста.

Ключевые слова: Амадео Бордига, Антонио Грамши, итальянская пресса, итальянский коммунизм, абстенционизм.